

Merima Đulić

PRIPOVJEDNI MODELI U DJELIMA EDHEMA MULABDIĆA

Rezime

Bošnjačka književnost preporodnog perioda bila je prilagođena novim društvenim tokovima, ali je i dalje sačuvala svoje književno naslijeđe iz prethodnog perioda. Kao primjer takvog proznog stvaralaštva, upravo je začetnik bošnjačke književnosti na bosanskom jeziku Edhem Mulabdić.

Pripovijedni modeli kao što su: epski i lirski narativ, istočnjačka priča, priča iz života i tematika patrijahalnih vrijednosti, tradicionalnih starinskih običaja, ljubavnih zapleta i tragičnog kraja junaka čine osnovu Mulabdićevog književnog opusa.

Roman "Zeleno busenje" i novela "Na obali Bosne" dali su osnovu modernoj bošnjačkoj prozi i pripovijedne modele za izgradnju prvih književnih djela na bosanskom jeziku.

GODINA 1878. BILA JE PREKRETNICA u društvenom i političkom životu Bosne i Hercegovine. Smjena dva carstva, onog istočnog, orijentalnog, islamskog onim zapadnim, krišćanskim, evropskim, najviše je pogodila bosanske muslimane. Njihova nesnađenost, zbunjenost i strah "od tuđina" uticali su kako na politički tako i na kulturno-prosvjetni život.

Nakon desetogodišnje stagnacije i zamrlosti književnog života (1878-1882) kod Bošnjaka započinju procesi otvaranja škola i čitaonica,

pokretanja prvih časopisa i listova (*Bošnjak*, *Behar*, *Gajret*, *Biser*), a na scenu izlazi i prva generacije bošnjačkih književnika (*Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak*, *Safvet-beg Bašagić*, *Osman N. Hadžić*, *Edhem Mulabdić*, *Šemsudin Sarajlić* i dr.) s kojima započinje doba književnog preporoda. Da bi se prilagodili novim društvenim tokovima, bošnjački pisci prekidaju dotadašnju tradiciju stvaranja književnih djela na arapskom, turskom i perzijskom jeziku i pišu svoja djela na narodnom (bosanskom) jeziku. Ali ipak čuvaju usmeno i pismeno književno naslijeđe iz prethodnog perioda, koje im služi kao podloga za stvaranje, ne dajući tako da tradicija i duhovna baština zauvijek nestanu. Pjesnici su mogli lahko izgraditi pjesničke oblike, jer su već imali bogatu usmenu lirsku tradiciju (sevdalinku i baladu) s divanskom (mističnom) poezijom, a pripovjedači su mnogo teže pronalazili pripovjedne modele na kojima bi izgradili svoja prva književna djela.

Sve do tog perioda, u islamskom svijetu, književna forma kao što je proza smatrana je manje vrijednom u odnosu na poeziju, pa su se naši prozni stvaraoci okretali usmenoj književnosti (folklornoj predaji) i maštovitosti istočnjačke priče čija je osnova bila neoromantičarska. U početku bez tačno određenih pripovjednih modela, pisci stvaraju prozu koja je imala isključivo dvije funkcije: moralno-didaktičnu i zabavnu. Iz većine priča koje su izlazile u prvim godištim lista *Bošnjak* proizlazi moralna pouka o lijepom i ružnom ponašanju, a zabavno štivo činile su prikupljene i objavljene priče s Istoka. Pored njih, kao pripovjedni model, piscima je služila i epsko-lirska tradicija, a posebno bošnjačka balada iz koje su crpili teme za ljubavne pripovijesti i gradili fabulu i likove.

U ovome radu govorit ćemo o pripovjednim modelima kojima se služio najznačajniji bošnjački pisac preporodnog perioda *Edhem Mulabdić*.

Edhem Mulabdić

Rođen je u Maglaju 1862. godine. U rodnom mjestu završio je ruždiju, a učiteljsku školu u Sarajevu. Radio je kao učitelj pučke škole u Brčkom, kao nastavnik u učiteljskoj školi u Sarajevu, kao upravitelj Muslimanske djevojačke škole i ženske preparandije. Nakon Drugog svjetskog rata osuđen je na zatvorsku kaznu. Umro je 1954. godine u Sarajevu. Uređivao je list *Bošnjak* 1892. i 1893. godine, zatim *Behar*, *Gajret* i *Novi Behar*.

Objavio je *Rukovijet šala* 1893. godine, roman *Zeleno busenje* 1898. godine, zbirku crtica *Na obali Bosne*, roman *Nova vremena*, te dramske tekstove: *Miraska*, *Teška vremena*, *Svak na posao* i *Derzelez Alija*.

U Predgovoru *Antologiji bošnjačke pripovijetke XX vijeka*, Enes Duraković ističe: “Mulabdićeva umjetnost pripovijedanja pretače se u širokom spektru pripovjednih oblika od idilične folklorne priče, anegdotalne crtice i sentimentalno-evokativne uspomene do složenijih oblika narativne strukture novele i fabularno razvijene pripovijesti”¹.

Mulabdićeve priče sadrže atmosferu patrijarhalnih (tradicionalnih) vrijednosti koje se moraju bez pogovora prihvatiti i poštovati. Zato njegove priče teku uvijek slijedom idiličnog života ljepotom i slikovitošću prirode koja ga okružuje, a zaplet radnje počinje kada se taj slijed naruši sudbinom ili društveno-historijskim promjenama. Ali na kraju, uvijek se taj porušeni sklad između čovjeka i svijeta ponovo uspostavi, zahvaljujući moralnim principima njegovih junaka u patrijarhalnoj zajednici. Većina Mulabdićevih priča izgrađena je na modelu poučne proze, jer je njegova namjera upravo i bila da pouči i kritikuje, a to je ono što mu mnogi kritičari, pa i njegovi suvremenici (Vladoje Dukat i Milan Marjanović) zamjeraju kao slabo ostvaren spoj umjetnosti i pouke.

Mulabdićeve pripovijetke, po svojim stilsko-konstitucionalnim karakteristikama, Muhsin Rizvić je podijelio na: “...fabularne (događajne), one u čijem konstituisanju preovladava događaj, fabula, razvoj, dinamika radnje, kojoj je sve podređeno, na čiji se razvoj i ishod sve polaže i sudbina likova i sudbina idejne postavke i pogodak teze, i na atmosferske, one u čijem tkivu preovladava opis okoline, prilika, raspoloženja koje sve prožima i daje svemu svoj ton, koje sva sitna, pojedinačna kretanja svodi u okvire svoga stanja”².

Zbirka novela *Na obali Bosne* počinje pričom *Sreća u domu*, koja sadrži idiličnu porodičnu atmosferu s elementima patrijarhalnih običaja i veselja u begovskoj kući prouzrokovanih rođenjem malog bega. Ova novela daje sliku tradicionalnih bošnjačkih običaja i narodnih vjerovanja,

¹ “Antologija bošnjačke pripovijetke XX vijeka”, Enes Duraković, Izdavačka kuća Alef, Sarajevo, 1995., str.8.

² Muhsin Rizvić: “Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda (1887-1918)”, 2. izdanje, Mešihat Islamske zajednice, Sarajevo, 1990. , str. 472.

protkanu ljubavnim osjećajima mlade begovice koja je pune četiri godine čekala na rođenje sina i tako upotpunila svoju i muževu sreću.

“Mašalah, mašalah! – dovrši Hadži-hanuma tu prepirku, pa se lati džepa i spusti djetetu novac “na čelo”. Za njom sve redom darivale malog i začas mu oko glavice zveketale rubije, dukati i srebreni novci. Na te darove nadovezali se sad dugi blagoslovi: da dugo i dugo živi, da bude sretno na svakom koraku, a sve u zdravlju oca svog i majke, da od njega i veselja dočekaju. – Amin, da Bog da! – pratile sve u jedan glas.”³

Tradicionalni starinski običaji (pjesma djevojaka, darivanje djeteta, muštuluk ocu, njegovo darivanje hanume skupocjenom ogrlicom, a ona mu zahvaljuje ljubeći ga u ruku...) daju ovoj noveli epske odlike.

U drugoj noveli, pod nazivom *Nesretan unuk*, Mulabdić ističe svoju konstantnu ideju učenja i obrazovanja omladine, ali s dubljim, psihološkim osvrtom na likove.

Dvije begovske porodice, hadži Arifagina i Numanbegova, su u stalnom sukobu. Jedni imaju sina Muradbega za ženidbu, drugi kćer Hanifu za udaju i, po logičnom slijedu događaja, oni se vjenčaju, pa tako postaju žrtve zlobe i mržnje svojih porodica. Radnja dalje teče uvođenjem trećeg lika – Osmanlije kajmekama kome se Hanifa, također, dopada, ali mladi beg ipak pobjeđuje (djevojka postaje njegova), pa se tu javlja jedan od Mulabdićevih čestih motiva – osveta Osmanlije. On šalje Muradbega u rat, a pisac nam daje sliku klasičnog bošnjačkog epskog junaka uvijek odanog i spremnog da se suprotstavi višoj sili.

“Vojska se diže i Muradbeg pođe. Momak ponosit, a nagizd’o se, ko da će u svatove, na bijesnu svom vrancu ko na aždahi, iskre mu sijevaju ispod nogu, zemlja se trese. Krenuo među prvim preko čaršije, a svojim veselim licem čisto prkosio kajmekamu, da mu nije

³ Edhem Mulabdić: “Sreća u domu”, “Na obali Bosne”, “Crtice”, Islamski centar, Mostar, 1998., str. 18.

teško, što odlazi, da je junak! Otac, majka i vjerna ljuba ostaše lijući gorke suze i kunući ohola Osmanliju kajmekama.”⁴

Muradbeg gine u ratu, a za njim umire i “vjerna mu ljuba”, a ostaje mali sin Ibrahimbeg.

“Ona bila u teškoj bolji, gorila ko živa vatra, buncala, mahala rukama, pa opet u dubok san. Uzalud sve i hodže i lijekovi. Osmi dan, ode ona za svojim dragim vojnom u crnu zemljicu...

Ah’u kome srce da ne pukne od teške žalosti!”⁵

U ovom dijelu novele realizuje se tragičan kraj balade, a to, svakako, čini jedan od Mulabdićevih pripovjednih modela na koji je ukazao i Zdenko Lešić:

“Kao što je više puta rečeno, baladeskni narativ je izvršio veliki uticaj na žanrovsko konstituisanje moderne pripovijetke, i to s jedne strane, zato što je bio jedini tradicionalni narativni oblik u kojem se događaji modeliraju sa stanovišta pojedinca, a ne kolektiva, a s druge strane, zato što je u njemu narativna struktura više zasnovana na unutrašnjim nego na spoljašnjim zbivanjima, pa je “priča” - baš kao i u modernoj pripovijeci - prvenstveno motivirana nekim sasvim intimnim i nikad do kraja shvatljivim tajnama duše(...).

...u “Bošnjaku” su pripovijetke često slijedile teme i narativne obrasce tradicionalne muslimanske balade.”⁶

Drugi dio novele prati odrastanje i odgoj “nesretnog unuka”, koji je, sada, nova žrtva sukoba i mržnje begovskih porodica. Boreći se za njegovu naklonost, porodice uništavaju dijete kahvom i duhanom, nakon čega ono oboli, a zatim i umire.

“Ko mlad cvijetak na sunčanoj žegi usahnu život mladog bega, ne dočeka Đurđeva, zaklopi oči, nestade ga. Pade žrtvom onih kojima

⁴ Edhem Mulabdić: “Nesretan unuk”, NoB, Islamski centar Mostar, str. 31.

⁵ Isto, str. 32-33.

⁶ Zdenko Lešić: “Prvi muslimanski pripovjedači i njihovi modeli: Bošnjačka književnost u književnoj kritici”, IV knjiga, str. 11

bijaše najmiliji, oni ga prije reda ukopaše u crnu zemlju, ukopaše ga svojom pretjeranom ljubavlju, u kojoj ništa ne požališe od unuka svog. A tko bi mogao i požaliti što od onog anđelka? Da, da, i ne treba žaliti, treba ga ljubiti, ta srce nije od kamena, al više vrijedi način: kako treba ljubiti i njegovati cvijetak, nego li sama ljubav.”⁷

Novela završava na tipičan Mulabdićev način, pedagoškom poukom čitatelju o potrebi odgoja i obrazovanja omladine. *Nesretan unuk* je jedna od fabularno najrazvijenijih novela u zbirci *Na obali Bosne*, a sadrži sve bitne elemente na kojima je Mulabdić gradio svoju pripovjedačku prozu: lirski sentimentalizam, baladeskni narativ, epski zanos, patrijarhalno shvatanje života i prosvjetno-edukativnu ideju.

U novele s epskim oblikom kompozicije spada i priča *Tahiraga*, koju pisac počinje stilom usmenog pripovjedača, dajući nam sliku sklada života i prirode.

“Ja kakvo je Crveničko polje! Dugo je i široko, a daj mi konja, koji bi ga do podne obigrô, a ravno, evo, kô sami dan. Pa ti ga je svega prekrilo zlatno klasje, nema, već dahne li samo mali vjetrić, a ono istom zaljulja, more, milina jedna. Amo je Bosna, hući mu ispod obale, a slap te njen po večeri slatko uspavljuje. Gore, gdje se ono malo kô uzdiže, zaredale kućice seoske u golemu razmaku, a među svima opažаш jednu bijelu kô jaje, a visoku kô tanahnu jelu. Vidjela se ova kula sa svakog brežuljka okolice, a tako i njen gospodar Tahir bio pribran i u selu svom, a i u samoj čaršiji.”⁸

Kada glavni junak novele Tahir ostavi svoje bogatstvo i kućni rahatluk, preseli u čaršiju i provodi dane “u kahvi” među agama kojima se do tada samo divio, narušava se slika životnog sklada i on, na kraju, umire osiromašen, sa suzom u oku, gledajući u čemu ostavlja svoga sina i sjećajući se svoga oca u kakvom je bogatstvu ostavio njega.

Zdenko Lešić izdvaja ovu novelu kao jednu od rijetkih u kojoj pisac odstupa od osnovnog modela strukturiranja priče.

⁷ Edhem Mulabdić: “Nesretan unuk”, NoB, Islamski centar Mostar, str. 39.

⁸ Edhem Mulabdić: “Tahiraga”, NoB, Islamski centar Mostar, str. 71.

“Narativna struktura ove pripovijetke ipak je bitno drukčija, jer se razvija jednosmjerno ka nesrećnom kraju, bez onog karakterističnog zaokreta kojim se obnavlja ugroženi sklad svijeta”.⁹

Ono po čemu Mulabdić ostaje isti je njegova moralna pouka čitatelju, na što Z. Lešić, također, ukazuje.

“Moral priče ustvari je isti kao i u većini drugih pripovijedaka: promjene unose pometnju u ustaljeni mir života, a za čovjeka ništa nije vrijednije od njegovog mira i rahatluka.”¹⁰

Novela *Očinsko srce* spada u red priča s epskim i baladično – ljubavnim narativom. Lešić smatra da je Mulabdić narativni obrazac priče (razvijena uvodna situacija – zadržana ekspozicija u formi retrospekcije – vraćanje u pripovjednu sadašnjost) mogao preuzeti od hrvatskih pripovjedača XIX stoljeća (*Šenoa, Tomić, Kumučić*), ali fabularni tok podsjeća i na tadašnje turske ljubavne romane.

Početak priče zasnovan je na epskoj atmosferi koja se osjeća u razvijenom opisu prirode i ljudi.

“Upekla ljetna žega, mozak vrî. Nebo bistro kô samo staklo, a na sredini uprav sjajna ploča kô žeravica, ne da u se gledati. I težak na njiivi i čoban kod stada, sve je pobjeglo sa vrela sunca, sve se sklonilo u hlad, da se ukloni od teške vreline, pa i tu svaki čas traži vrela studenca, da rashladi grlo, da okrijepi tijelo od one nesnosne žege. Sunce sjalo, nebo se vedrilo, zrak titrao pred očima od teške vreline, svud pusto, nijemo. U sjenovitoj strani debele šume Garavice izvila se debla bukova i hrastova, kao da i oni, umorni od ove sparine, čekaju kakve okrepe, tiha lahor vjetrića, da se samo njihne koja grana, te se vidi, da ima i tu života. Usred ove žege i pustoši čuo se ipak ovom gustom šumom topot konjskih kopita, pobrdaljem jezdila dva junaka,

⁹ Zdenko Lešić: “Priča kao sanjarija, Bošnjačka književnost u književnoj kritici, IV knjiga”, str. 121-122.

¹⁰ Isto, str. 121.

mlad momak kô zora, lijep kô gorska vila, a za njim plećat mrkonja runjavih prsa, niz koja se nizale srebrene toke.”¹¹

Daljnim tokom radnje saznajemo ko su ta dva junaka, jedan je mladi Alajbeg, sin Avdibega, a drugi odani sluga subaša Hasan-bajraktar, koji provodi dane s mladim begom. Alajbegov otac Avdibeg prikazan je kao lik varošskog uglednika i koljenovića čije srce kuca samo za sina jedinca. Mulabdić vrlo često u svojim djelima iznosi lik idealnog mladića kakav je u romanu *Zelena busenje* lik Ahmeta, a u ovoj noveli lik mladog Alajbega.

“Kad pođi selom, čeljad se okretala za njim, oči ostajale na njemu i često bi čuo riječi za sobom: ja krasna momka! Daj dva oka, da ga se nagledaju! A pored svega toga Alajbega je lijepa ćud osvojila svačije srce. Nikad on da se digne, što je bajagi građanin, što je beg, nikad da vikne ja na kmeta, ja l’i na kog.”¹²

U drugom dijelu prikazana je epsko-folklorna scena tradicijskih običaja: klanjanje podne namaza, održavanje konjske trke i opis narodnog veselja.

“Po sredini avlije kretalo se golemo kolo djevojaka, a oko njih momci. Djevojke pjevaju, a kad svrše, momci onda u vrisku. Onamo opet stajale dvije tri izvan kola, a do njih opet momci, pa sad nešto tiho razgovaraju, a sad jedan put sve u smijeh.”¹³

Poslije ovog dijela, novela dobija svoj romantično-ljubavni tok, gdje se prepoznaje tipični Mulabdićev pripovjedni model, za koji Zdenko Lešić kaže:

“U početku sve je u harmoniji svega sa svačim, u sveopćoj bezbrižnosti i rahatluku, međutim, razlike u socijalnom položaju dvoje mladih

¹¹ Edhem Mulabdić: “Očinsko srce”, NoB, IC Mostar, str. 154.

¹² Isto, str. 157.

¹³ Isto, str. 161.

prijete da ugroze taj sveopći sklad života; ipak, te su suprotnosti nedovoljno snažne da bi definitivno razorile harmoniju.”¹⁴

Ljubavni zanos između mladog Alajbega i seoske djevojke Ajke postaje sve veći, ali i smetnja toj ljubavi raste u liku Alajbegovog oca koji mu nikada ne bi dao da se oženi seoskom djevojkom. I u ovoj noveli javlja se lik Osmanlije–kajmekama koji namjerava mladog bega poslati u vojsku. Bez obzira na očevo protivljenje, Alajbeg ostaje vjeran svojoj dragoj i sa slugom Hasanom odlazi u rat. Takav čin slama “očevo srce” i on odlazi za sinom, pomaže mu u boju, gdje priča i završava epskim prikazom junaka na konju, starog Avdibega koji juri u pomoć svome sinu.

“A baš u to doba, kad se je nad ljutim Kreševom hvatala magla, primicao se vojsci iza leđa star junak na bijesnu atu, koji se u pjenu kupao.”¹⁵

Pobjeda nad neprijateljem i sentimentalni susret oca i sina, njihovo izmirenje i dovođenje Ajke u njihov dom daju i ovoj Mulabdićevoj noveli karakterističan pripovjedni tok sa baladesknim ljubavnim zapletom, ali bez tragičnog kraja balade.

Pored priča koje su imale isključivo namjeru da pouče i kritikuju, Mulabdić je pisao i one priče koje Z. Lešić naziva “crtice iz naroda” ili “šale iz života” u kojima prikazuje neku neobičnu ličnost karakterističnu za sredinu u kojoj živi. To su mali ljudi iz naroda, pomalo naivni i zbunjeni, na koje je okolina navikla, pa se ponekad s njima poigra i našali. Takve su priče: *Ašik Omer*; *Garib*, *Svjetski čovjek*, *A la franka ili a la turka*. Mnogi kritičari Mulabdićeve proze (*E. Duraković*, *M. Rizvić*, *Z. Lešić*, *M. Marjanović*, *V. Dukat*) ukazuju na ove priče kao najuspjelije, gdje se otkriva piščev talent slikanja karaktera jednog lika s humorističnim karakteristikama. Takva je novela *Ašik Omer*; gdje glavni junak Omer okuplja oko sebe radoznale ljude i pripovijeda im o svojim doživljajima dok je lutao po svijetu s ocem. Iako je to sve plod njegove mašte, on

¹⁴ Zdenko Lešić: “Priča kao sanjarija: Bošnjačka književnost u književnoj kritici”, Knjiga IV, str. 112.

¹⁵ Edhem Mulabdić: “Očinsko srce”, NoB, IC Mostar, str. 182.

priča ozbiljno i stvarno, a niko se tim “lažima” ne smije suprotstaviti. Svaka Omerova priča data je u fragmentima gdje čitalac vidi jednu komičnu situaciju. Omer niže svoje priče, prelazi iz jedne u drugu, sve do momenta kada ga pitaju da li je bio na kraju svijeta, a on, kao najveći majstor pričanja, opisuje taj “kraj svijeta” i prisutni udaraju u smijeh. Priči dolazi kraj, jer Omer više od toga ne može, a kada ga neko od prisutnih optužuje za laž, on ga poziva na mejdan da brani svoju čast.

Ovom novelom Mulabdić nije imao namjeru da podučiti, ali zato je imao namjeru da zabavi, što je bio još jedan od njegovih književno-umjetničkih ciljeva.

Prvi bošnjački roman, a ujedno i magistralno djelo Edhema Mulabdića je *Zeleno busenje* (1898). To je historijski, porodični i ljubavni roman u kome je Mulabdić sabrao sve svoje dotadašnje književne i životne preokupacije.

Zeleno busenje počinje slikom Maglaja ispunjenog prazničnom atmosferom u predvečerje divnog ljetnog dana. U toj ljepoti prirode i raspoloženja izdvaja se mladić Ahmet koji je zaljubljen i zanesen likom lijepo Aiše. Na piščev pripovjedački manir prelaska s općeg plana zbivanja na plan glavnog junaka ukazuje Muhsin Rizvić kao na “šablon hrvatske proze na prelazu od romantizma ka realizmu”.¹⁶ Opis glavnog junaka Ahmeta zasnovan je na epsko-lirskom poimanju muške ljepote, a njegove karakterne crte upućuju na lik idealnog mladića, na što je već ukazano kao vrlo čest motiv u Mulabdićevoj prozi.

“Među ovim skupinama vesele čeljadi išao stasit i tankovijast momak, i kao da je izbjegavao svakom društvu. Bio mlad, nausnice istom trgle; nešto crne masti, crna oka, žarka pogleda.”

“Ali on nije ni nalik na današnju mlađariju. On hodao po mahalama, al’ vazda skroman i stidan kao djevojka, nikad riječi, nikad one razuzdanosti kao u druge momčadi. Na prvi mah vidjelo se da je sin čuvenog Omer-efendije koji je nekad kasabom upravljao.”¹⁷

¹⁶ Muhsin Rizvić, “Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda (1887-1918)”, 2. izdanje, Mešihat Islamske zajednice, Sarajevo, 1990., str. 447.

¹⁷ Edhem Mulabdić, “Zeleno busenje”, Svjetlost, Sarajevo, 2002., str.13.

Daljni tok radnje ide predstavljanjem njegove porodice, starijeg brata Mehmeda, pisara kod kadije, mlađeg Alije, koji je još dječak, i njihove majke Omerefendinice. Ona je brižna, pazi na svoju djecu, a oni poslušni, skromni i obrazovani, što pisac posebno ističe kao jednu od važnijih ideja koja se provlači kroz cijeli roman. Ljubavna sreća između dvoje mladih narušava se u momentu kada Aišin otac Muharemaga zabranjuje joj udaju za Ahmeta zbog mržnje prema njegovoj porodici, smatrajući ih ulizicama osmanlijskim. Ali njih dvoje ne odriču se svoje ljubavi iako njen otac ima plan da je uda za Rašida, sina svoga prijatelja. Ovakav pripovjedni model zasnovan je na našoj narodnoj poeziji, ali i na tadašnjim turskim ljubavnim romanima.

Nakon sentimentalno-ljubavnih epizoda u romanu se počinje realizovati realistična slika svijeta. Bosna je data Austriji, oružani sukob je neizbježan, a pisac se identifikuje s likovima, izražavajući svoj antiosmanlijski stav.

Zaplet radnje počinje sukobom između hadži Selim-age, koji je pristaša otpora, i racionalnog Numan-efendije, kroz čiji lik i sam pisac izražava stav po kome je otpor austrijskoj sili zabluda. U Ahmetu se javlja dilema; ljubav prema Aiši i osjećanje prema domovini koju mora odbraniti. Epski narativ prikazan je u opisu atmosfere nakon vijesti da je "Bosna data Švabi".

"U trećoj Arapovoj kahvi sjedila je mladež i slušala kroz otvorene prozore onaj razgovor. Mladež kô mladež; krvca uzavrela, mašta se razigrala, pa škripalo zubima, htjelo se nešto, al' niko nije znao što."¹⁸

Ali i Ahmetovoj junačkoj odluci da brani domovinu i pridruži se hadži Selim-agi.

"Muško bajagi, a krije se sa ženskinjem! Jok! Ići u boj! Da svakako ljepše, dostojnije ovakvog momka; pa ili obraniti i majku i dragu svoju i vatan i sve, ili poginuti. A poginuti, ah to je sveto, to je ... stoput bolje nego li sramotno živjet! A ko zna, kad bi on tako kukavan

¹⁸ Isto, str. 37.

bio bi l' ga i Aiša imala zašto voliti onako kô prije? Ta s kojim bi obrazom izašao pred nju?...”¹⁹

Scena sastanka Ahmeta i Aiše uzeta je iz narodne poezije, pa Muhsin Rizvić kaže:

“Psihologija i motivika narodne poezije prisutna je i u sceni sastanka Ahmetovog sa Aišom, u kojoj se polariziraju njegova odluka da se odupre neprijatelju i njeno strahovanje koje se transformira u sjetno blaženstvo, u kojoj mu ona daje čevru da se njome razgovara pošto je prethodno stavi u njedra, a tako isto i u završnoj sceni halala, opraštanja.”²⁰

“ Ona jecala, tiho plakala.

- Naš će nam halal dati više snage da podnosimo ovo, pratit će nas svud sreća i naposljetku ćemo se opet sastat. Zar mi nećeš halaliti? – šaptao on.

- Ja ti halalim! – izusti ona kroz plač. A tada se trznu, skoči, stade uz prozor pa zakrši prstima.

Njegov se šapat čuo iz mraka:

- Ne tuguj, Ajiša! Skoro ćemo se vidjeti ... – i nestade ga.”²¹

Slikom rastanka Ahmeta i Aiše pisac završava sedmu glavu romana u baladno-lirskom maniru, a daljni tok radnje dobija epske elemente.

Osvanuo je petak, dan pun straha, brige, a u čaršiji vlada pustoš. Ahmet, s drugovima Arapom i Gazijom, sprema se u junački boj.

“Nastala prava galama, vika. Oni spolja, koji su samo strijeljali vatrenim očima, upadali jedan po jedan u kahvu i pripomagali dizati svijet u vatru. Vrata se i ne zatvaraju, jedni ulaze, a drugi izlaze. Čas od časa zamašniji, napetost, uzrujanje, vri, sve u boj!”²²

¹⁹ Isto, str. 38.

²⁰ Muhsin Rizvić: “Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda (1887-1918)”, 2. izdanje, Mešihat Islamske zajednice, Sarajevo, 1990., str. 451.

²¹ Edhem Mulabdić: “Zeleno busenje, Svjetlost”, Sarajevo, 2002., str. 45.

²² Isto, str. 48.

Deveta glava romana ujedno je i centralni dio u kome se realizuje ključni događaj; ulazak Švaba u Maglaj. Muhsin Rizvić naziva ovaj dio andrićevskim i kaže: “Ima u njemu kolektivnog zbivanja, kolektivne psihologije, pokreta masa, vizuelnog, slušnog i psihološkog jedinstva i sinhroniteta, i proste dinamike, koja odapinje grč napetosti nekud u prazno, u svima, jednim povikom kao sa onog svijeta i dolazi kao apokaliptična, neumitna, i nejasna, neshvatljiva, nemušta sveopšta kazna.”²³

“Sunce već spalo na samu íindiju, pošto je dotle peklo odozgor i uprav zažeglo onaj pijesak na prudu. Svak klonuo od silne žege, a duhom umoran od puste brige, kretao se čaršijom zabrinut, il sjedio pred svojom kućom i spokojno čekao udarac nesretne sudbine. Svud grobna tišina. Najedanput kao sami grom razleže se ovom tišinom odnekle glas krupan, tugaljiv:
Evo Švabee! (...)
Nasta strava.”²⁴

Ono što Rizvić još primjećuje su i dva paralelna pripovjedna toka romana. Jedan je vezan za direktna ratna zbivanja u koja je uključen i glavni junak Ahmet, a drugi prati ratnu pozadinu i dešavanja vezana za njegovu porodicu.

Na kraju XVI glave romana, austrijska vojska ulazi u Maglaj, a Ahmetov ratni pohod i dalje se nastavlja. Mehmed-efendija i porodica su na selu, a Omerefendinica je neutješna, iščekivajući vijesti o Ahmetu. Slika zbivanja prelazi na Muharemaginu porodicu i njegovu Aišu, koja boluje za Ahmetom.

Slijedi tragičan niz događaja, epizoda pljačkaškog napada na Ahmetovu porodicu, u kome gine njegova majka, a brat biva ranjen, što je i pišćev lični doživljaj. Nakon toga dolazi vijest o Ahmetovoj pogibiji i tako se završava tragični ciklus ove porodične priče.

²³ Muhsin Rizvić: “Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda (1887-1918)”, 2. izdanje, Mešihat Islamske zajednice, Sarajevo, 1990., str. 451.

²⁴ Edhem Mulabdić: “Zeleno busenje”, Svjetlost, Sarajevo, 2002., str. 57.

Linija pripovijedanja sada se vezuje za Aišu i njenog oca, koji je, tužnu i slomljenu, želi udati za Rašida. Ahmetov mlađi brat Alija (u čijem liku možemo prepoznati i samog pisca) s Aišinim bratom Mustafom uči zapadno pismo. Roman tako dobija, nakon ratnih zbivanja, mirniji tok u kome je data slika života pod okupacijom. Mulabdić ističe probleme muslimanskog stanovništva ali iznosi i ideju odgajanja, razvitka i uključivanja muslimana u nove, moderne evropske tokove. U romanu je prisutna njegova osuda svih onih muslimana koji su sebe nazivali “pravim Turcima”. Iščekivanje povratka “starih vremena” i mržnje prema nauci dovodi do propasti njihove djece. Takav primjer “propalog mladića” prisutan je u romanu u liku Aišinog brata Mustafe, kome otac brani druženje s Alijom i učenje zapadnog pisma.

U posljednjoj, trideset osmoj, glavi romana dat je opis Aišine smrti, sav u stilu muslimanske narodne pjesme. Ona tuguje, vehne, a otac je daje za nedragog.

“Ajiša боловала, bila teška hasta: što koji dan, čas, sve gore. Sakupljala se svojta, sve obilazilo Ajišu, a ona – kô nježan cvijet na žarkom suncu, vehne ...!
 (...)Sunce uprav zapadalo, crvenkaste mu zrake dopirale u sobu, a Ajišin pogled, bôlan, bio uprt u majku. Čas-dva tišina... još jedan pogled, lahak smješak i tužan vrisak majčin, gorak plač žena razliježe se kućom.”²⁵

Roman završava jednu historijsku priču Bošnjaka u kojoj su “nevine žrtve onog vremena, sudbine, koju je sada pokrivalo zeleno busenje”, bile uzaludne. Mulabdić je u ovom djelu iznio svoj životni stav, po kome je protok vremena i ljudi neminovan i sudbinski predodređen.

Naposlijetku, može se s pravom reći da je usmena bošnjačka tradicija imala navjeći uticaj na stvaranje ovog bošnjačkog pisca preporodnog perioda. Pripovjedni modeli *Mulabdića* zasnovani su na epskom i lirskom narativu, istočnjačkoj priči i priči iz života. Lešić uočava da bošnjački pripovjedači “nisu voljeli čvrstu narativnu strukturu, pa su se radije opredjeljivali za duge i difuzne pripovijesti, u kojima priča teče kao nadošla

²⁵ Isto, str. 221.

voda koja se razliva u više pravaca i tako gubi svoju matičnu struju, ali takav tok priče, koji je općenito karakterističan za conte oriental, ti pisci su preuzimali i onda kad su pričali o savremenom životu”.²⁶

Težak društveno-politički život Bošnjaka u tome vremenu bio je osnova Mulabdiću za uvođenje socijalne tematike u svoja djela. Neki kritičari nastojali su oduzeti umjetničku vrijednost ovoj prozi i odrediti joj ulogu angažirane književnosti. Pisana na bosanskom jeziku i u duhu tradicionalnog i neoromantičarskog naslijeđa, književnost preporodnog perioda postavila je temelje modernoj bošnjačkoj prozi i zbog toga ne bi trebala i ne bi smjela izgubiti svoj književni i kulturno-prosvjetni značaj. ■

Merima Đulić

NARRATIVE MODELS IN THE WORK OF EDHEM MULABDIĆ

Summary

Bosnian literary renaissance was adapted to new societal developments, though it managed to preserve its earlier literary heritage. An example of such prose production is the founder of Bosniak literature in the Bosnian language - Edhem Mulabdić. Narrative models such as: epic and lyrical narratives, romantic plots and tragic ends are the bases of Mulabdić's oeuvre. His novel *Zeleno busenje* and his novella *Na obali Bosne* provided the foundation for modern Bosniak prose and the narrative models that helped the appearance of first literary works in the Bosnian language.

²⁶ Zdenko Lešić: “Prvi muslimanski pripovjedači i njihovi pripovjedni modeli: Bošnjačka književnost u književnoj kritici”, knjiga IV, str. 13-14.